

ԱԶԱՏԱԶՐԿՄԱՆ ՀԵՏ ԶԿԱՊԿԱԾ ԱՅԼՆՏՐՈՒՆՔԱՅԻՆ ՊԱՏԻԺՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արմեն Մանասյան

*ՀՀ արդարադատության նախարարության
քրեակատարողական վարչության առաջատար մասնագետ*

Արդեն անցած դարի սկզբներից քրեական իրավունքի գիտության մեջ խոսվում էր պատժի, հատկապես ազատազրկման ձևով պատժի ձգնաժամի մասին: Հաստատվեց այն փաստը, որ անձին հասարակությունից մեկուսացնելը ոչնչով չի նպաստում պատժի նպատակների իրականացմանը: Դեռ ավելին, ազատազրկման ձևով պատիժը մի շարք բացասական հետևանքներ է առաջացնում: Մասնավորապես, դատապարտյալը հատկապես երկարատև ազատազրկման դեպքում կորցնում է իր դրական սոցիալական կապերը, աշխատանքային հմտությունները, դժվարանում է նրա վերաինտեգրումը հասարակություն, նրա ընտանիքը հաճախ հայտնվում է սոցիալական ծանր վիճակում և այլն: Այս հանգամանքների ընմբռնումը քրեաիրավական գիտության մեջ նոր մոտեցումներ որոնելու անհրաժեշտություն առաջացրեց: Աստիճանաբար ձևավորվեց ազատազրկմանն այլընտրանք համարվող պատիժների և քրեաիրավական այլ միջոցների համակարգ ստեղծելու գաղափարը: Խոսքը հատկապես ոչ մեծ և միջին ծանրության հանցանքներ կատարած անձանց նկատմամբ ավելի մեղմ պատժատեսակներ կիրառելու հնարավորություն ստեղծելու մասին է: Այս գաղափարների ձևավորման ու զարգացման շնորհիվ ժամանակի ընթացքում եվրոպական երկրների, իսկ այնուհետև հայրենական օրենսդրության մեջ ձևավորվեց ազատազրկման հետ չկապված պատիժների ենթահամակարգ՝ իր նպատակներով, խնդիրներով, սոցիալական ուղղվածությամբ և նշանակությամբ:

Պետք է նշել, սակայն, որ քրեական իրավունքի գիտության մեջ առայժմ միասնական կարծիք չի ձևավորվել այն հարցի վերաբերյալ, թե ինչ է այլընտրանքը, և քրեական իրավունքում ինչ տեղ է զբաղեցնում ազատազրկման հետ չկապված պատիժների համակարգը:

Այլընտրանքային պատիժները հաճախ դիտարկվում են դրանց սոցիալական նշանակության, հանցավորության դեմ պայքարի գործում ունեցած դերի, դատապարտյալի վերասոցիալականացման վրա ազդեցության տեսանկյուններից: Մինչդեռ այլընտրանքային պատիժների քրեաիրավական բնութագրիչները կարծես թե աչքաթող են արվում: Գործող քրեական օրենսդրությունն էլ չի սահմանում այլընտրանքային պատիժների հասկացությունը:

«Այլընտրանք» բառը ծագել է լատիներեն «alter» եզրույթից, որը նշանակում է երկուսից մեկը: Խոսքը միմյանց բացառող հնարավորությունների միջև ընտրություն կատարելու հնարավորության մասին է¹: Շատ օտարերկրյա քրեագետներ «այլընտրանք» հասկացությունը բավականաչափ լայն են մեկնաբանում և համարում են այն «այլընտրանքային քրեական արդարադատություն» կամ «այլընտրանքային քրեաիրավական համակարգ»²:

¹ St´u Словарь иностранных слов. М., Русский язык, 1979, էջ 30:

² St´u Cisse A. Justice transactionnelle et justice penale // Revue de science criminelle et de droit penal compare. 2001. № 3. P. 511; Naw A. Les modes altematifs de reglement de conflits en droit beige // Revue de droit penal et de criminologie. 1997. № 4. P. 362.

Սակայն շատերն էլ գտնում են, որ սլոյակ հասկացության նման լայն մեկնաբանությունը չի կարող միանշանակ ընդունվել, որովհետև շատ առումներով այն դուրս է մնում իրավական ոլորտից:

Արտասահմանյան գիտության մեջ ձևավորված հիմնական կարծիքն այն է, որ քրեական իրավունքում այլընտրանքը «...քրեական օրենսդրությամբ արգելված արարքներին հակազդելու այն բոլոր տեսակներն են, որոնք կապված չեն ազատարկման հետ»¹: Բայց նման մեկնաբանության դեպքում ստացվում է, որ հանցագործությանը հակազդելու ցանկացած ձև, որը կապված չէ ազատագրկման հետ, այլընտրանքային պատիժ է: Այդ դեպքում այլընտրանքային պատիժ պետք է համարվեն քրեական պատասխանատվությունից ազատելը տուժողի հետ հաշտվելու, գործուն գղջալու կամ իրադրության փոփոխության դեպքերում կամ պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը և այլն: Մեր կարծիքով, այլընտրանքային պատիժները այն պատժատեսակներն են, որոնք նախատեսված են քրեաիրավական նորմի սանկցիայում և կարող են նշանակվել ազատագրկման փոխարեն (<< գործող քրեական օրենսգրքի կարգավորման պայմաններում հանրային աշխատանքները՝ որպես ազատագրկմանն այլընտրանք, նախատեսված է օրենսգրքի Ընդհանուր մասում և Հատուկ մասի որևէ հոդվածի սանկցիայում նախատեսված չէ, ինչը, մեր կարծիքով, ճիշտ չէ):

Այսպիսով, այլընտրանքային միջոցները կարող են լինել ինչպես քրեաիրավական, այնպես էլ այլ բնույթի, ինչը ենթադրում է հանցագործության հետևանքով առաջացած սոցիալական կոնֆլիկտների լուծման մի քանի ձևեր: Այստեղից հետևում է, որ մինչև այլընտրանքային պատիժների իրավական ինստիտուտը ուսումնասիրելը անհրաժեշտ է պարզել «այլընտրանքային պատիժներ» և «այլընտրանքային միջոցներ» հասկացությունների բովանդակային տարբերությունները: Միանգամից ցանկանում ենք նշել, որ այս երկու հասկացությունները թեև շատ բանով համընկնում են, այնուամենայնիվ չեն նույնանում:

Այսպես՝ շատ հաճախ օգտագործվում են «ազատագրկմանն այլընտրանք» կամ «կալանքին այլընտրանք» հասկացությունները: Խոսքը հիմնականում նոր պատժատեսակների մասին է (հանրային աշխատանքներ, ազատության սահմանափակում, գործունեության սահմանափակում և այլն), որոնք նախատեսված են ազատագրկում պատժատեսակի նշանակման և կիրառման դեպքերը սահմանափակելու, նվազեցնելու և դրա բացասական հետևանքները մեղմելու նպատակով:

Զգալի տարածում է ստացել նաև «պատժի այլընտրանք» հասկացությունը², որը տարբերվում է «ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատիժներից» նրանով, որ առաջին դեպքում խոսքը ընդհանրապես պատժից ազատելու և այլ միջոցներ կիրառելու, իսկ երկրորդ դեպքում՝ ազատագրկման փոխարեն քրեաիրավական նորմի սանկցիայով նախատեսված և ազատարկումը բացառող պատժատեսակ նշանակելու մասին է:

Այսպիսով՝ մեր կարծիքով, հանցագործության դեպքում «այլընտրանք» հասկացությունը ընկալվում է առնվազն երեք իմաստով՝ քրեական հետապնդմանը այլընտրանք, պատժին այլընտրանք և ազատագրկմանը այլընտրանք:

Առաջին դեպքում ենթադրվում է, որ պետությունը քրեական հետապնդման փո-

¹ St`u **Кароли Барт**. Альтернативные меры уголовного наказания // Альтернативы тюремному заключению в Республике Казахстан: Материалы международной конференции. 2000, էջ 67:

² St`u **Исмаилов Б. И.** Проблема применения альтернатив уголовному наказанию за преступления в сфере экономики в Республике Узбекистан // Журнал российского права. 2001. № 4. էջ 123:

խարեն այլ գործունեություն է իրականացանում և քրեական պատասխանատվությունը փոխարինում է այլ միջոցներով: Արևմտյան իրավագիտության մեջ պետական մարմինների նման գործունեությունը բնութագրելու համար շատ հաճախ օգտագործվում է անգլերեն “diversion” (շեղում) հասկացությունը, քանի որ «այլընտրանքային միջոցների» էությունը, որպես կանոն, հանցագործությամբ խախտված սոցիալական արդարությունը վերականգնելու փորձն է, որն իրականացվում է առանց հանցանք կատարած անձին հասարակությունից մեկուսացնելու և քրեական պատասխանատվության ենթարկելու: Այս դեպքում պետք է խոսել միայն այլընտրանքային հետապնդման մասին, որովհետև այլընտրանքային միջոցները կիրառվում են նույնիսկ այն ժամանակ, երբ իրավաբանորեն դեռևս հաստատված չէ, որ անձն արժանի է պատժի: Այդ իսկ պատճառով այլընտրանքի այս ձևը ոչ մի ընդհանուր բան չունի այլընտրանքային պատիժների հետ:

Այլընտրանքային միջոցների այս տեսակը իրավապահ մարմինների կողմից հաճախ իրականացվող դատավարական գործունեության հատուկ ձև է, որը դեռևս իր պատշաճ արտացոլումը չի ստացել քրեական և քրեական դատավարության օրենսդրություններում¹:

Վերջին տարիներին նշված միտումը համաշխարհային և եվրոպական մասշտաբով դարձել է այնքան գլոբալ, որ արտացոլվել է միջազգային բնույթի մի շարք փաստաթղթերում: Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն 17.09.1987 թ. պաշտոնական ուղեցույցում ոչ միայն հաստատել է քրեաիրավական վեճերի արտադատական կարգավորման գաղափարը, այլ նաև առաջարկել է կարգավորման կոնկրետ մոդելներ՝ ըստ էության ընդհանրացնելով միայն քրեական հետապնդման այլընտրանքային միջոցների տարբերակները, որոնք մատնանշված են տարբեր ներպետական իրավական համակարգերում²: Այս ուղեցույցը ներառում է հատուկ բաժին՝ «Հայեցողական դատական հետապնդում» անվամբ, որտեղ սահմանվում են քրեական քաղաքականության իրականացման հնարավոր դրույթները:

Հանցագործությանը հակազդելու այլընտրանքային մեխանիզմների օգնությամբ լուծվում են ինչպես «ռեստիտուտիվ», այնպես էլ այլ սոցիալական խնդիրներ: Մասնավորապես, լուծվում է քրեական դատավարության ընթացակարգի արագացման և դրա հետևանքով քրեական արդարադատության ժանրաբեռնվածությունը թեթևացնելու խնդիրը, ինչը թույլ է տալիս առավել մեծ ուշադրություն դարձնելու ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների վրա:

Երկրորդ դեպքում, երբ խոսվում է պատժի այլընտրանքի մասին, քրեական հետապնդումը իրականացվում և ավարտվում է հիմնականում ոչ այլընտրանքային ճանապարհով. անձը հանցագործության համար մեղավոր է ճանաչվում, բայց դատարանը նրա նկատմամբ իրական պատիժ չի նշանակում՝ առավել նպատակահարմար համարելով որևէ «այլընտրանքային միջոցի» կիրառումը:

Ինչ վերաբերում է երրորդ դեպքին՝ ազատագրկմանն այլընտրանքներին, ապա այս դեպքում մեղավոր ճանաչված անձի քրեական հետապնդումը չի դադարեցվում, և դատարանը անհրաժեշտ ու նպատակահարմար է համարում պատիժ նշանակելը: Այլ խնդիր է, որ ելնելով կոնկրետ իրավիճակից՝ «ազատագրկման այլընտրանքները» առավել նախընտրելի են համարվում, քան ինքը՝ ազատագրկումը, և վերջինիս փոխարեն նշանակվում ու կիրառվում է այլ պատժատեսակ, կամ նշա-

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию. М., Юристы, 2002, էջ 36-37:

² Տե՛ս Доступ к правосудию. Комитет министров - государствам-членам относительно упрощения уголовного правосудия. Рекомендация № R(87)18 от 17 сентября 1987 г. // Российская юстиция. 1987. № 8, էջ 3, 16:

նակված ազատագրվումը փոխարինվում է այլ միջոցներով, օրինակ՝ պատիժը պայմանականորեն չի կիրառվում¹: Այսպիսով՝ ազատագրվմանը այլընտրանք համարվող պատիժների ինստիտուտը տարբերվում է նախորդ երկուսից նրանով, որ այս դեպքում գործ ունենք քրեական պատիժների հետ, որոնք իրագործվում են քրեաիրավական հարաբերությունների շրջանակում: Բացի այդ, այս դեպքում կայացվում է մեղադրական դատավճիռ, և անձի նկատմամբ պատիժ է նշանակվում, որը, սակայն, կապված չէ նրան հասարակությունից մեկուսացնելու և ազատությունից զրկելու հետ:

Խոսելով այլընտրանքային պատիժների մասին՝ անհրաժեշտ է նկատել, որ պատժի տեսակները դիտվում են որպես համակարգ², որտեղ պատիժները դասավորված են որոշակի տրամաբանական հաջորդականությամբ՝ խստից մեղմ կամ հակառակը: Առաջիններից մեկը պրոֆեսոր Ն. Ս. Տագանցևն էր, որ մատնանշեց այդ³: Գործող օրենսդրության մեջ պատժատեսակները սանկցիներում նախատեսված են մեղմից խիստը հերթականությամբ: Սա նշանակում է, որ սանկցիայում ծախից աջ հերթականությամբ դասավորված այլընտրանքային պատիժների մեջ ամենախիստը այն է, որը գտնվում է ազատագրվման կողքին: Այս հանգամանքը հաշվի առնելը կարևոր է ազատագրվմանն այլընտրանք հանդիսացող պատժի տեսակը կոնկրետ դեպքում ընտրելու ու կիրառելու համար:

Սրա հետ կապված՝ անչափ կարևոր է նաև պարզել, թե ինչից է բխում այլընտրանքային պատիժ նշանակելու անհրաժեշտությունը, ո՞րն է այլընտրանքային պատժատեսակի պատժիչ բովանդակությունը: Իսկ այս հարցերի պատասխանները պատժի փոփոխության ոլորտից են:

Իրավաբանական գրականության մեջ առավել տարածված է պատժի հետևյալ սահմանումը. «Պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին բարիքներից, իրավունքներից ու շահերից՝ օրենքով նախատեսված զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ, հանցանք կատարած անձին և նրա արարքին պետության անունից պարսավանք է տրվում և կատարում է հանցանք կատարած անձին ուղղելու ու պատժելու խնդիրներ»⁴:

Պատժի օրենսդրական ձևակերպումը սահմանված է նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի 48 հոդված 1-ին մասով. պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է, որը դատարանի դատավճռով պետության անունից նշանակվում է հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ և արտահայտվում է այդ անձին իրավունքներից ու ազատություններից՝ օրենքով նախատեսված զրկմամբ կամ դրանց սահմանափակմամբ:

Սա նշանակում է, որ իր բովանդակությամբ պատիժը իրավունքների սահմանափակում է, որն արտահայտվում է անձին որոշակի բարիքներից, իրավունքներից և շահերից զրկելով: Այսինքն՝ պատժի էությունը, մեր կարծիքով, հատուցումն է: Չնայած վերջին տարիներին, պայմանավորված այն բանով, որ օրենսդիրը պատժի օրենսդրական բնորոշումից հանել է «հատուցում» հասկացությունը, որոշ հեղինակ-

¹ Պատիժը պայմանականորեն չկիրառելը, պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատելը ազատագրվմանն այլընտրանք համարվող միջոցներ են, բայց ոչ պատժատեսակ, ուստի այս ինստիտուտները սույն աշխատանքում չեն քննարկվում:

² Տե՛ս **Трахов А.** Бессистемная система наказаний в УК РФ // Российская юстиция. 2000. № 9.

³ Տե՛ս **Таганцев Н. С.** Русское уголовное право. Тула, 2001, Т. 2, էջ 124:

⁴ **Шаргородский М. Д.** Наказание, его цели и эффективность. Л., 1973, էջ 16:

ներ առաջարկում են հատուցումը չհամարել պատժի էություն¹: Բայց դժվար թե կարելի է համաձայնել տվյալ մոտեցմանը: Շատ քրեագետներ, մեր կարծիքով արդարացիորեն, հիմնավորում են, որ պատժի էությունը հենց հատուցումն է:

Ա. Ե. Նատաշևի կարծիքով, պատիժը հենց հատուցումն է, մեղավորին կանխամտածված տառապանքներ և զրկանքներ պատճառելը՝ հասարակությանը հասցրած վնասի համար²: Հետագայում նա հստակեցրել է, որ պատիժը իր էությամբ հատուցում է³:

Նույն կարծիքին էր Ա. Լ. Ռեմենսոնը⁴: Վ. Ա. Նիկոնովի կարծիքով, պետք է հստակեցնել պատժի էությունը՝ առանձնացնելով «պատժի էությունը ընդհանրապես» և «քրեական պատժի էությունը»: «Պատիժ» հասկացությունը հայտնի է ոչ միայն քրեական իրավունքին և ավելի լայն ըմբռնում ունի: Հատուցումը ընդհանրապես պատժի էությունն է, իսկ հարկադրանքը քրեական պատժի էությունն է⁵:

Վ. Կ. Ռոյունովայի կարծիքով, պատժի էությունը ոչ թե հարկադրանքն է, այլ հատուցումը: Իսկ պատիժը հատուցման իրականացման ձևերից մեկն է: Այստեղից հետևում է, որ հատուցումը որպես պատժի էություն յուրաքանչյուր պատժի տեսակում դրսևորվում է նրա կոնկրետ տարրերի մեջ⁶:

Ուստի տարբեր պատժատեսակներ ունեն հատուցման տարբեր չափեր. հանցանք կատարած անձին հասարակությունից մեկուսացնելու հետ կապված պատժատեսակների և հասարակությունից մեկուսացնելու հետ չկապված պատժատեսակների հատուցման չափերը տարբեր են: Երկրորդ դեպքում պատժի պատժիչ բովանդակությունը նկատելիորեն ցածր է: Բացի դրանից, իրենց պատժիչ բովանդակությամբ այլընտրանքային պատժատեսակներն իրենց հերթին տարբերվում են միմյանցից:

Այսպիսով՝ հատուցումը որպես պատժի տարր առկա է քրեական օրենսգրքի 49 հոդվածով նախատեսված ցանկացած պատժատեսակի նշանակման ժամանակ. տարբերվում են միայն հատուցման չափերը: Ազատազրկմանը այլընտրանք համարվող պատիժների մեջ որպես հատուցման տարր բացակայում է ազատությունից զրկելը: Փաստորեն հատուցման ծավալը փոքր է, բացի այդ՝ հատուցումն իրականացվում է այլ պայմաններում:

Ազատազրկմանը այլընտրանք հանդիսացող պատիժների էությունն ըմբռնելու համար կարևոր է քննարկել պատժի հատկանիշները:

Հետազոտողները գործնականում միակարծիք են այն բանում, որ՝

- պատիժը պետական հարկադրանքի միջոց է,

- պատիժը՝ որպես պետական հարկադրանքի միջոց, նշանակվում է միայն դատարանի դատավճռով և պետության անունից,

¹ Տե՛ս **Сыч К. А.** Уголовное наказание и его классификация: опыт теоретического моделирования: Монография. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2002, էջ 79-83:

² Տե՛ս **Наташев А. Е.** Основные вопросы кодификации исправительно-трудового законодательства//Учен. зап. ВИЮН. 1962. № 14, էջ 189:

³ Տե՛ս **Наташев А. Е.** Советское исправительно-трудовое законодательство (основные вопросы теории и практики). М.: ВНИИ МВД СССР, 1975, էջ 13:

⁴ Տե՛ս **Ременсон А. Л.** Некоторые вопросы теории советского исправительно-трудового права // Сов. государство и право. 1964. № 1, էջ 93:

⁵ Տե՛ս **Никонов В. А.** Уголовное наказание и его общепредупредительное воздействие на преступность: Учеб. пособие. Тюмень: ВШ МВД РФ (России), 1992, էջ 48:

⁶ Տե՛ս **Дуюнов В. К.** Наказание в уголовном праве России - принуждение или кара?// Государство и право. 1997. № И, էջ 62:

- պատիժը, ի տարբերություն պետական հարկադրանքի այլ միջոցների, առաջացնում է յուրահատուկ իրավական հետևանք՝ դատվածություն,

- պատիժը ցանկացած պարագայում կրում է խիստ անձնական բնույթ: Պատիժ նշանակվում է միայն հանցագործության մեջ դատարանի կողմից մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ,

- պատիժը միշտ կապված է դատապարտյալի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման հետ, այն պատճառով է բարոյական զրկանքներ և զրկում է նրան որոշակի բարիքներից: Այսինքն՝ պատիժն իր օբյեկտիվ բովանդակությամբ հատուցումն է կատարված հանրորեն վտանգավոր արարքի համար:

Նման բովանդակություն այս կամ այն չափով պարունակում է ցանկացած պատիժ, և այս հատկանիշները այս կամ այն չափով բնութագրական են նաև այլընտրանքային պատժատեսակներին:

Գիտական գրականության մեջ փորձեր են կատարվել պատժի տեսակները դասակարգելու՝ ըստ նրանց պատժիչ ազդեցության աստիճանի: Այսպես, Ա. Վ. Նաումովը առաջարկել է կիրառել չափորոշիչներ, որոնք հնարավորություն կտան սահմանելու պատժի տեսակների պատժիչ ազդեցությունը¹:

Կ. Ա. Սիչը առաջարկել է պատժի տեսակները դասակարգել ըստ այն բանի, թե դրանք անձի որ իրավունքների և նրա որ շահերի վրա են ազդում², ինչը նույնպես ցույց է տալիս, թե որքանով է անձի համար պատիժը ազդեցիկ:

Անկասկած, այս կամ այն պատժատեսակի պատժիչ ազդեցությունը սահմանելու փորձերը հետաքրքիր են, բայց, մեր կարծիքով, անհեռանկարային, քանի որ գործնականում հնարավոր չէ հաշվի առնել այս կամ այն պատժատեսակի պատժիչ ազդեցության բոլոր տարրերը: Դժվարությունն այն է, որ այդպիսի շատ տարրեր չեն կարող ուսումնասիրվել միայն իրավագիտության շրջանակներում, քանի որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել անձի կյանքի նյութական պայմանները, նրա ընտանեական դրությունը, պատժի կիրառման հոգեբանական ընկալումը և այլն: Այս խնդիրը հատկապես դժվարանում է, երբ անհրաժեշտ է սահմանել ազատագրկման հետ չկապված պատիժների պատժիչ ազդեցությունը: Օրինակ՝ մի դատապարտյալի համար որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը կարող է ավելի մեծ պատժիչ ազդեցություն ունենալ, քան մեկ այլ դատապարտյալի համար՝ հանրային աշխատանքները, և հակառակը: Հետևաբար, պատժի տեսակի ընտրությունը և նրա պատժիչ ազդեցությունը կոնկրետ դատապարտյալի նկատմամբ սահմանելը դատարանի սուբյեկտիվ հայեցողության ոլորտում են:

Քանի որ ազատագրկման հետ չկապված պատիժները հիմնականում քննարկվում են ազատագրկմանն այլընտրանք համարվելու տեսանկյունից, ապա, մեր կարծիքով, այստեղ խոսքը միայն հիմնական պատիժների մասին է: Բանն այն է, որ << քրեական գործող օրենսգրքում պատժի համակարգում նախատեսված են ազատագրկման հետ չկապված այնպիսի պատիժներ, ինչպիսիք են գույքի բռնագրավումը և հատուկ կամ զինվորական կոչումից, կարգից, աստիճանից, որակավորման դասից զրկելը: Սակայն այս պատժատեսակները ընդամենը լրացուցիչ պատիժներ են, որոնք ազատագրկմանն այլընտրանք չեն և բոլորովին այլ սոցիալ-իրավական նշանակություն ունեն: Մինչդեռ ազատագրկման հետ չկապված պատիժների սոցիալ-իրավական բնութագրիչներից մեկը, մեր կարծիքով, ազատագրկմանն այլընտրանք լինելն է: Ուստի ազատագրկման հետ չկապված կամ ավելի ճիշտ՝ ազա-

¹ St´u **Наумов А. В.** О проблеме наказания в новом Налоговом кодексе России // Человек: преступление и наказание: Вестник Рязанской высш. шк. МВД РФ. 1993. № 1, էջ 7:

² St´u **Сыч К. Л.**, նշվ. աշխ., էջ 194-195:

տագրկմանն այլընտրանք համարվող պատիժների համակարգի մեջ կարող են մտնել միայն՝ 1) հանրային աշխատանքները, 2) որոշակի պաշտոններ զբաղեցնելու կամ որոշակի գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելը, 3) տուգանքը, 4) զինվորական ծառայության մեջ սահմանափակումը¹: Այս պատժատեսակներն էլ կազմում են ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատիժների համակարգի բովանդակությունը:

Այլընտրանքային պատիժների ինստիտուտը հնարավոր չէ ամբողջությամբ հետազոտել առանց ուսումնասիրելու նրա նպատակները:

Նպատակը, ինչպես հայտնի է, այն ապագա արդյունքն է, ինչին ձգտում է սուբյեկտը (պատիժ կիրառելու դեպքում այդ սուբյեկտը պետությունն է): Նպատակները կարևոր դեր են խաղում իրավական կարգավորման ընթացքում. արտացոլելով հասարակության սոցիալական կարիքներն ու ձգտումները՝ դրանք ցույց են տալիս առկա իրավաբանական միջոցների դերն ու նշանակությունը, կողմնորոշում են դեպի այն արժեքները, որոնք ընկած են պետության քրեաիրավական քաղաքականության հիմքում: Իրավունքի նպատակները ուսումնասիրվել են առանձին մենագրություններում, հոդվածներում² և ատենախոսական աշխատանքներում³:

Մի շարք նորմատիվ ակտերի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ եթե այս կամ այն օրենքը նպատակ ունի զարգացնելու որոշակի հասարակական հարաբերություններ, նպաստելու նոր սոցիալական արժեքավոր կապերի հաստատմանը, ապա, որպես կանոն, տվյալ փաստաթղթի տեքստում սահմանվում են իրավաբանական խթանիչ միջոցներ: Եվ ընդհակառակը, եթե ակտը սահմանվում է այս կամ այն հարաբերությունների պահպանման և պաշտպանության նպատակով, ապա հիմնականում կիրառվում են սահմանափակող միջոցներ (արգելքներ, պատիժներ):

Իհարկե, բացի նպատակներից, իրավաբանական միջոցների ընտրության վրա ազդեցություն են ունենում նաև հասարակական հարաբերությունների, իրավունքի տվյալ ճյուղի բնույթը, հնարավոր խոչընդոտները, որոնք բացասաբար են ազդում սպասվող սոցիալական արդյունքները ստանալու ընթացքի վրա: Մյուս կողմից՝ արդյունքի հասնելու համար նպատակը ինքը պետք է բխի դրան հասնելու համար անհրաժեշտ իրականում առկա իրավաբանական միջոցներից:

Ելնելով իրավունքի նպատակների վերը նշված ընդհանուր տեսական սահմանումից՝ պետք է նշել, որ մեր կողմից ուսումնասիրվող ինստիտուտի նպատակները միանշանակ չեն կարող սահմանվել: Ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատժատեսակների նպատակը մի կողմից խախտված սոցիալական արդարությունը վերականգնելն է, պատժի ենթարկված անձին ուղղել և նոր հանցագործությունները կանխելը, իսկ մյուս կողմից՝ դատապարտյալի դրական սոցիալական կապերի պահպանումը ապահովելը, որոնք կարող են խախտվել ազատագրկման ձևով պա-

¹ ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում նախատեսվում են նաև ազատության սահմանափակումը, հանրային իրավունքների սահմանափակումը, ծնողական իրավունքներից զրկելը, օտարերկրյա քաղաքացուն ՀՀ տարածքից վտարելը:

² Տե՛ս **Керимов Д. А.** Философские проблемы права. М., 1972; **Чулюкин Л. Д.** Природа и значение цели в советском праве. Казань, 1984; **Экимов А. И.** Категория цели в науке права // Философские проблемы государства и права. Л., 1970; **Рабинович П. М.** О юридической природе целей правовых актов // Правоведение. 1971. № 5. С. 28-35; **Лаптев В. В., Шахматов В. П.** Цели правового регулирования в системе права // Правоведение. 1976. № 4.

³ Տե՛ս **Экимов А. И.** Категория «цель» в советском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1970; **Насырова Т. Я.** Телеологическое толкование советского закона: понятие, содержание и роль в юридической практике: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1985.

տիժ նշանակելու դեպքում:

Ընդ որում, պետք է նկատի ունենալ, որ ազատագրկման հետ չկապված պատիժների կիրառման ժամանակ պետության հետ մեկտեղ իրենց ակտիվ մասնակցությունն են ունենում հասարակության ներկայացուցիչները, տարբեր հասարակական կազմակերպությունները և այլն: Օրինակ՝ հանրային աշխատանքներ նշանակելու ժամանակ դատապարտյալը գտնվում է ոչ միայն ազատագրկման հետ չկապված պատիժների կատարման ստորաբաժանման աշխատակիցների, այլ նաև աշխատանքային կոլեկտիվի հսկողության տակ: Նման իրավիճակ է ստեղծվում նաև ազատագրկման հետ չկապված այլ պատիժների կիրառման ժամանակ:

Եթե ընդհանրացնենք ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատժատեսակների հատկանիշներն ու բովանդակությունը, ապա կարող ենք փաստել, որ ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատժատեսակները պետական հարկադրանքի միջոցներ են, որոնք

- 1) պետության անունից դատարանի դատավճռով նշանակվում են հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ,
- 2) արտահայտվում են հանցանք կատարած անձին օրենքով սահմանված կարգով իրավունքներից և ազատություններից զրկելով կամ դրանք սահմանափակելով,
- 3) կապված չեն դատապարտյալին հասարակությունից մեկուսացնելու հետ,
- 4) նախատեսված են պատժի համակարգում՝ որպես ազատագրկմանը այլընտրանք համարվող հիմնական պատիժ,
- 5) առաջացնում են դատվածություն,
- 6) նպատակ են հետապնդում վերականգնելու սոցիալական արդարությունը, ուղղելու հանցանք կատարած անձին, կանխելու նոր հանցագործությունները, ապահովելու նրա ունեցած դրական սոցիալական կապերի պահպանումը:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարող ենք տալ ազատագրկմանն այլընտրանք հանդիսացող պատիժների և դրանց նպատակների բնորոշումը. «Ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատիժները պետական հարկադրանքի այն միջոցներն են, որոնք դատարանի դատավճռով, պետության անունից նշանակվում են հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ, արտահայտվում են նրան՝ օրենքով սահմանված կարգով իրավունքներից և ազատություններից զրկելով կամ դրանք սահմանափակելով, սակայն կապված չեն դատապարտյալին հասարակությունից մեկուսացնելու հետ:

Ազատագրկմանն այլընտրանք համարվող պատիժների նպատակներն են՝ վերականգնել սոցիալական արդարությունը, ուղղել հանցանք կատարած անձին, կանխել նոր հանցագործությունները, ապահովել նրա ունեցած դրական սոցիալական կապերի պահպանումը»:

Կարծում ենք, որ քրեական օրենսդրության մեջ նման բնորոշման առկայությունը կարող է նպաստել ազատագրկման հետ չկապված այլընտրանքային պատիժների տեսակների, դրանց բովանդակության, պատժիչ ազդեցության ճիշտ ու հիմնավոր ձևակերպմանը:

ПОНЯТИЕ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ

Армен Манасян

Ведущий специалист уголовно-исполнительного управления Министерство юстиции РА

В статье рассматриваются вопросы, связанные с сущностью, системой, целью альтернативных видов наказаний, не связанных с лишением свободы.

Изучая систему альтернативных лишению свободы наказаний, автор приходит к выводу, что наказаниями, альтернативными лишению свободы, могут считаться только те, которые предусмотрены в Уголовном кодексе в качестве основного наказания.

Кроме того, автор приходит к выводу, что альтернативные наказания имеют те же цели и характеристики, что в общем свойственно уголовному наказанию. Отличие обсуждаемых видов наказаний от лишения свободы состоит в том, что они имеют более мягкое воздействие и обеспечивают поддержание положительных социальных отношений заключенного.

На основе исследования, автор предлагает законодательное определение альтернативных наказаний, не связанных с лишением свободы.

CONCEPT OF ALTERNATIVE PUNISHMENTS NOT RELATED TO IMPRISONMENT

Armen Manasyan

Leading specialist of the Criminal-Executive Department of the Ministry Of Justice of the Republic Of Armenia

This article discusses issues related to the essence, the system, the aim of the alternative types of punishments not related to deprivation of liberty.

By studying the system of punishments alternative to imprisonment, the author concludes that the alternative punishment of imprisonment may be considered only those, which in the Criminal Code provides as the main punishment.

In addition, the author concludes that punishments alternative to imprisonment, have the same objectives and characteristics that generally peculiar to criminal punishment, including imprisonment.

Difference of the discussed types of punishment is in the fact that they have a mild effect of punishment and for prisoners ensure the maintenance of positive social relations.

Based on the study, the author proposes a legal characterization of the alternative punishments not related to deprivation of liberty.

Բանալի բառեր – ազատագրվածան ալլընտրանը համարվող պատիժներ, պետական հարկադրանքի միջոց, դատվածություն, հատուցում, պատժի նպատակներ, ալլընտրանքային պատժատեսակի նպատակ, ալլընտրանքային պատժատեսակի բովանդակություն:

Ключевые слова: наказания, альтернативные лишению свободы, средства государственного принуждения, судимость, возмездие, цели наказания, цель альтернативного наказания, сущность альтернативного наказания.

Key words: punishment alternative to imprisonment, the means of state coercion, previous conviction, retribution, the aim of punishment, the aim of alternative punishment, the essence of alternative punishment.